

jaargang 31, juni 2025

den Heertgang

- Het Bosje van Wouters
- Een verdrinking op Zegenwerp
- De wijn van Beekvliet
- Het oudste meubelstuk?
- De vrouw in Romeins Halder

Inhoud

Deze Heertgang is een uitgave geworden met interessante weetjes, drama, een aardige anekdote en een blik in een bezet gebied.

En we gaan zo ongeveer heel Gestel door.

Wij hebben deze Heertgang met plezier samengesteld.

Hopelijk beleeft u net zoveel plezier aan het lezen ervan.

pagina 1

Soms kom je ergens langs wat je al lang kent en eigenlijk niets bijzonders is.

Het Bosje van Wouters bijvoorbeeld. Dat het een bosje is, is duidelijk, maar hoe komt het aan die naam? En dan blijkt er een interessant verhaal over mensen in te zitten.

Dat geldt ook voor die grote kast in de hal van het gemeentehuis; waarschijnlijk ben je er al een paar keer langs gelopen. Maar het is niet zomaar een kast. Ze is ruim 200 jaar oud en geeft ons een beetje meer zicht op het bestuur van ons dorp. **De comme-kast, het oudste meubelstuk van Gestel?**

pagina 10

pagina 5

Een uitgebreid proces-verbaal van 99 jaar geleden werd in 1979 al opgediept uit de archieven en gepubliceerd in Gestels Nieuws.

Een verdrinking op Zegenwerp.

Nu is nagetrokken wie de jongeman was die toen op Zegenwerp verdronk en wie de mensen waren die geprobeerd hebben hem weer tot leven te brengen.

pagina 14

Hoe is het leven in bezet gebied? Het artikel beschrijft hoe dat in Halder en Ruimel in de Romeinse tijd was. Met name voor de vrouwen, die het leven in de nederzetting gaande moesten houden, terwijl een groot deel van de mannen lange tijd in het Romeinse leger moest dienen. **De rol van de vrouw in Romeins Halder en Ruimel**

pagina 9

De consternatie was groot op Beekvliet, toen de Duisters in mei 1943 de gebouwen vorderden. Waar moest het onderwijs worden voortgezet? Waar moesten de priesters die er werkten en woonden blijven? En waar moesten zij hun wijn laten?

Waar bleef de wijn van Beekvliet?

Dat laatste heeft een leuk, kort verhaal opgeleverd.

Zeker ook de moeite waard is **het verenigingsnieuws**, met de stand van zaken rond onze huisvesting en de vraag of u ideeën heeft voor de Open-Monumentendag.

En onze nieuwe vraag: **kent u deze communicanten?**

pagina 19-20

Heemkundevereniging
de Heerlijkheid
Herlaar

Bosje gezien vanaf de hoek Papaverstraat-Wilgenstraat. De schrijver van dit artikel woont van jongs af aan in het huis links (grijze pijl op de foto).

Peter van den Brand, archiefonderzoek Thijs Braam

HET BOSJE VAN WOUTERS(EN)

Wouters bosje, waar komt die naam vandaan? Mede aan de hand van door Gestel.NU (digitaal nieuwskanaal Sint-Michielsgestel) ontvangen reacties/vragen, is gebleken, dat diverse wijk- en dorpsbewoners meer willen weten over de achtergronden van dit bosje en deze familie.

Het bosje draagt de naam 'Bosje van Wouters' en ontleent deze naam aan de familie Woutersen¹, die daar in de vijftiger en zestiger jaren van de vorige eeuw woonachtig was.

Het bosje nu

'Wouters bosje' ligt nu ingeklemd tussen de Elzenstraat, Wilgenstraat, Papaverstraat en Kamperfoeliestraat. Het is een gevarieerd bosje met voornamelijk eiken-, dennen- en berkenbomen. Het bosje is in goede staat en van alle kanten toegankelijk door middel van paden.

Hoewel het bosje in een woonwijk ligt, kan niet worden gesproken over 'een drukte van jewelste'. Spelende kinderen, die soms een hut bouwen, af en toe een klasje peuters en een enkele wandelaar, meestal op door-

Fragment topografische kaart 1953.

De blauwe pijl wijst naar het huis van de familie Woutersen.

- 1 Huidige Kamperfoeliestraat
- 2 Fietspad (stippellijn), nu Papaverstraat
- 3 Woonhuis fam. Raaijmakers
- 4 Pad naar fam. Woutersen

tocht. Van afval en overlast is geen sprake. Er lijkt een goede harmonie te bestaan tussen bezoekers, flora en fauna.

Het bosje wordt bevolkt door diverse vogelsoorten, maar ook de eekhoorn is een vaste bezoeker. De dieren verplaatsen zich zichtbaar van het bosje via de beplantingszone aan de westkant van het voormalige SCI-terrein richting buitengebied en omgekeerd.

Door de jaren heen zijn er van de zijde van de gemeente en/of vanuit de politiek wel eens initiatiefvoorstellen geweest om het perceel te ontwikkelen en te bebouwen. Tot heel serieuze plannen heeft dat, voor zover ik weet, niet geleid. Het groen heeft steeds gezegevierd.

Het bosje, laantje en pad toen

Wat doet zo'n bosje midden in een in cultuur gebracht gebied? Zo'n 65 jaar geleden, lag het bosje nog midden in de Theereheide, omzoomd door weiland en bouwland.

*Ine van den Brand
(zus van de schrij-
ver) op het fietspad
in 1952, 1953.*

Daarvóór was het in 1858 deels weiland (1/3) en deels heide (2/3). In 1893 was het perceel nog steeds deels weiland (1/3) en deels heide- en dennenbos (2/3)². Toen de familie Woutersen het kocht, was het zo goed als helemaal bos. Het Wouters Bosje is dus een restant van het oude Theereheide-heidegebied.

Aan de zuidwestkant van het bosje liep een smal zand-/fietspad, rechtstreeks naar het huis van de familie Raaijmakers (vlakbij waar later de Roald Dahlschool kwam). Daar kon je rechts een zandweg op (richting wat nu Gagellaan is) of naar links, meer richting het dorp.

Een tocht over het fietspaadje als kind, dat net had leren fietsen, was ronduit spannend. Het pad met terzijde een smalle houtwal, een slootje en een afrastering, vormde de afscheiding met de weilanden van de boeren Toon en Huub Smulders, die in het centrum van het dorp hun boerderij hadden.

Het is goed om je daarbij te realiseren, dat je vanuit 'De Hei' pas bij de Esscheweg (Heistraat) of bij de Theerestraat op de verharde weg kwam!

Aan de noordwestkant van het bosje liep de zandweg Theereheide, nu de Kamperfoeliestraat. Schuin tegenover Theereheide 53, nu 7, kon je het bos in via een 4 meter breed en kaarsrecht zandpad, zo'n 80 meter lang, naar het huis van de familie Woutersen, adres Theereheide 52. Ik weet me te herinneren, dat dit pad er altijd keurig en strak bij lag. Zeker achteraf heb ik mij verwonderd over de breedte van het te onderhouden pad, omdat de familie Woutersen, als zovelen toen, niet beschikte over een auto. Voor de bakker, die dagelijks langskwam, was het zeker gemakkelijk.

Op dit brede bospad leerden wij fietsen, want de reguliere, door het landbouwverkeer stuk gereden zandwegen waren daar niet geschikt voor.

Het huis

Het bosje met huis was aanvankelijk eigendom van Johannes van Overbeek, directeur van het Instituut voor Doven. In 1955 heeft de familie Woutersen het bosje met noodwoning gekocht.

Ine van den Brand en broer Peter, toen Ine haar plechtige communie deed (ca. 1960). Op de achtergrond het pad naar het huis van de familie Woutersen.

In zo'n huisje woonde de familie Woutersen (bron: Deurnewiki.nl)

Het houten huis (crème/wit) was eenvoudig van opzet. Je ging achterom en kwam in de geut, die tevens keuken was. Verder waren er een eenvoudige huiskamer en enkele slaapkamers. De huiskamer was in beslag genomen door enorme breimachines. Mevrouw Woutersen breidde dag in dag uit kleren voor de missie. Verderop, achter in het bosje, stond een kippenhok en daar lag de moestuin.

Een foto van het huis hebben we helaas niet meer kunnen achterhalen. Gelukkig is er voldoende beeld op ons netvlies blijven kleven om vast te stellen, dat bovenstaande afbeelding in grote mate tegemoetkomt aan de werkelijkheid.

De bewoners van het bosje toen

Antonie Woutersen³ is geboren op 20 december 1889 te Stoutenburg (bij Amersfoort) en is op 16 november 1921 getrouwd met Evelina Philomena van den Bosch, geboren te Sint Gilles Waas (B) op 21 november 1895. De familie Woutersen bestond uit de ouders, de heer Antonie en mevrouw Evelina Woutersen en de kinderen, Alijda (* 1923), Lea (* 1925), Truus (* 1926), Jozeph (* 1930) en Lucia (* 1938). Lucia was een nakomertje. Beeld midden jaren vijftig. Alijda, Truus en Jozeph waren inmiddels het huis uit. Lea was kraamverzorgster en de jongste Lucia verbleef op het Instituut voor Doven en fietste regelmatig op en neer. Dat is dan ook de reden, dat de familie Woutersen in Gestel is komen wonen.

De familie Woutersen was best wel op zichzelf, maar tegelijkertijd ook warm en gastvrij. Mensen zeggen wel eens gekscherend

in een hutje op de hei te gaan wonen.

De familie Woutersen woonde én midden op 'de Hei' én in een 'hutje' midden in het bos. Een idyllische plek.

De heer Woutersen was een gepensioneerd opperwachtmeester van de marechaussee. Hij had dus alle tijd om te tuinieren en het bosje te onderhouden.

Deze foto is genomen 1958 of 1959 in café van der Staak ter gelegenheid van het vertrek van zoon Jozeph naar Nieuw-Guinea. Links aan de tafel zitten mevrouw en mijnheer Woutersen. Op de voorgrond links Ine van den Brand (meisjesnaam), toen wonend in Theereheide en rechts Toos v.d. Hurk (meisjesnaam), toen wonend in Schuilenburg. In het midden Toon Raaijmakers (overleden), toen wonend vlakbij waar nu de Roald Dahlschool staat. Alle drie passend verkleed in de stijl van het nieuwe land van Jozeph en collecterend voor het goede doel.

Links op de foto zitten Antonie en Evelina Woutersen, kijkend naar de fotograaf.

Antonie Woutersen was een gepensioneerd opperwachtmeester bij de marechaussee. Op zichzelf hebben zijn carrière en carrièreverloop niets of weinig te maken met de historie van 'Wouters bosje'. Maar toch is sprake van een intrigerend verhaal⁴.

Van 1923 tot 1933 was Antonie Woutersen werkzaam als wachtmeester bij de Marechaussee te Budel. Hij was daar tevens waarnemend commandant.

In Budel stond Antonie Woutersen bekend als een "zeer humaan en toch plichtsvol politieman". Tussendoor was hij in april en mei 1931 nog even gedetacheerd bij de marechaussee te Oirschot.

Van maart 1933 tot februari 1934 was Antonie Woutersen gedetacheerd bij de marechaussee in Strijbeek (Ginneken). Dan wordt hij opperwachtmeester/commandant bij de marechaussee te Asten. Het Dagblad van Noord-Brabant van 13 maart 1934 maakt hiervan gewag. Zijn gezin en hij verhuizen naar de marechausseekazerne in Asten, Emmastraat 11.

Dan breekt de 2e wereldoorlog uit. In de Eindhovensche en Meijerijse courant van 14 augustus 1940 is een lijst opgenomen met de namen van de Astense Marechaussee, waaronder opperwachtmeester Woutersen, die bij het

begin van de Tweede wereldoorlog naar Groot-Brittannië zijn gevlucht. Het Rode Kruis heeft een lijst van 1.200 Nederlandse militairen, die vanuit Frankrijk zijn overgebracht naar Engeland. Een van hen is Antonie Woutersen.

Mevrouw Evelina Woutersen heeft dikwijls verteld over die vreselijke periode, dat zij het alleen met vijf kinderen moest rooien.

Op 1 maart 1943 wordt de marechaussee te Asten opgeheven. Antonie Woutersen was na 120 jaar, de laatste commandant.

Na de oorlog is Antonie Woutersen als ambteloos burger teruggekeerd naar Nederland. Na zijn terugkomst, is hij op enig moment aan het werk gegaan bij het Bijzonder Gerechtshof Den Bosch, waarschijnlijk als bode.

Toen hij in 1955 het bosje met woning kocht, is in het kadaster genoteerd: 'Antonie Woutersen, bode.'

Vermeldenswaard is nog, dat Antonie Woutersen in de twintiger en dertiger jaren van de vorige eeuw actief was in de hondendressuur, in eerste instantie met eigen honden, later ook in bestuurlijke zin. Zo was hij tot 1 april 1933 korte tijd voorzitter van de hondendressuurclub van Budel, Maarheze en Soerendonk; die functie moest hij neerleggen, omdat hij in Strijbeek gedetacheerd werd.

Kinderverdiensten

Wij bezorgden als kinderen drie keer per week bij de familie Woutersen twee liter verse koeienmelk. Voor die melk werd betaald en voor onze kinderdiensten ontvingen wij elke zaterdag 4 snoepjes, jaar in, jaar uit.

Het vertrek

In 1962 verkocht Woutersen het bosperceel met noodwoning aan de gemeente.

De familie Woutersen is in het midden van de jaren zestig vertrokken naar Eindhoven. De exacte vertrekdatum is mij niet bekend. Reden van het vertrek was, dat dochter Lucia het leven had geschonken aan een drieling. Die kon dus wel wat hulp gebruiken.

Vrij snel, nadat de familie Woutersen is vertrokken, is het huisje afgebroken.

De gemeente vreesde waarschijnlijk voor vandalisme.

Antonie Woutersen is op 6 juli 1976 te Eindhoven op 86-jarige leeftijd overleden en Evelina Philomena van den Bosch op 29 april 1980 op 84-jarige leeftijd, ook in Eindhoven.

Tot slot

Ik hoop, dat met dit artikel de belangrijkste her en der gestelde vragen over het bosje en de familie Woutersen zijn beantwoord.

Noten

1. **Adressenboek PTT 1952:** in Wouters Bosje (adres Theereheide 52) woonde de familie Woutersen.

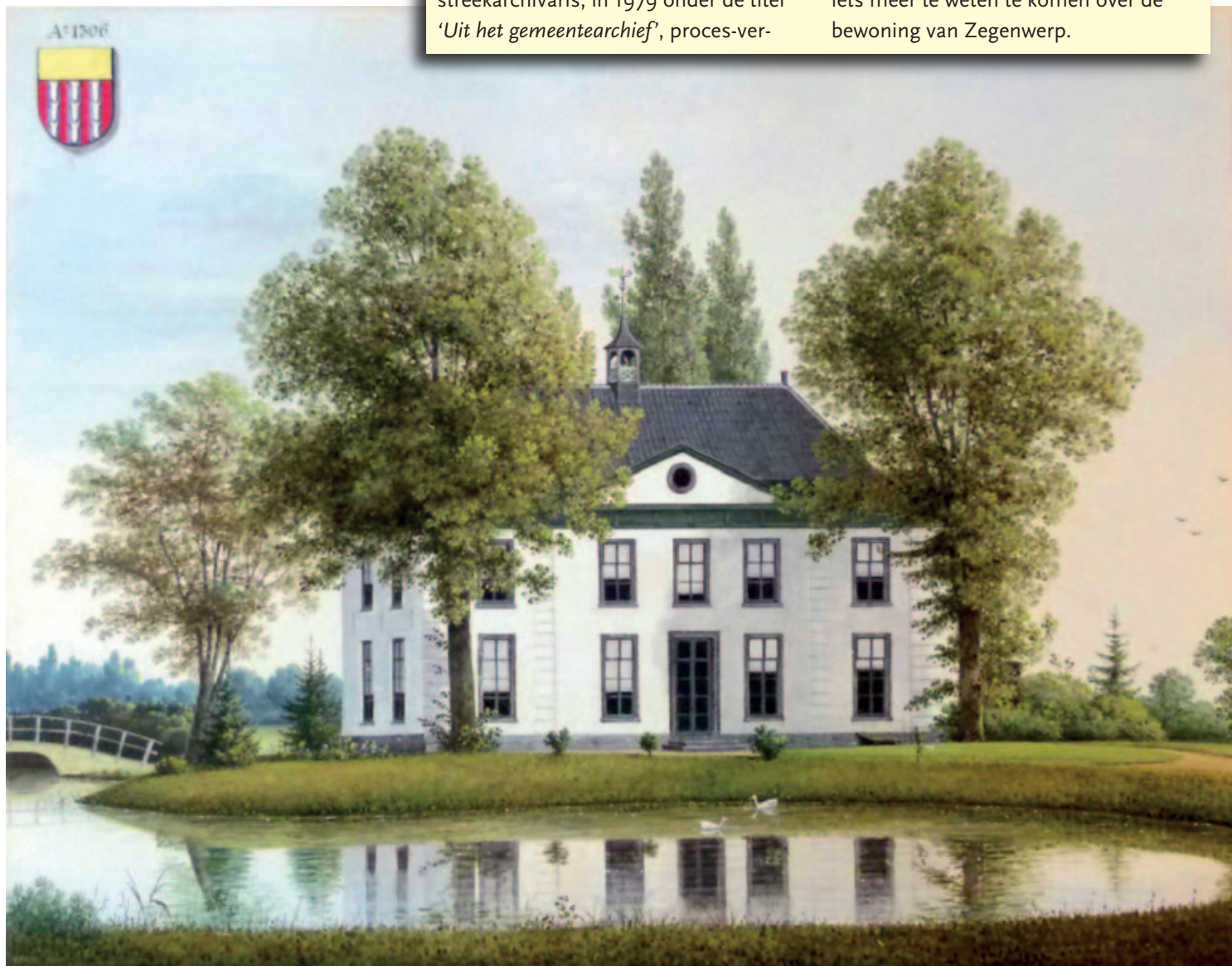
2. **Bron:** Kadasterarchief.

3. **Bron:** www.openarchieven.nl.

4. **Bronnen:** www.heemkundekringdevonder.nl; zoek: De voormalige marechausseekazerne. Nationaal Archief (dossier personeel, dat bij het Directoraat-Generaal van Bijzondere Rechtspleging (DGBR) werkzaam is geweest). Delpher.nl; diverse krantenberichten.

In Gestels Nieuws, het huis-aan-huis blad dat tot begin 2004 in Sint-Michiels-gestel werd uitgebracht, publiceerde dhr. J. Mikkers (1940-1998), assistent streekarchivaris, in 1979 onder de titel 'Uit het gemeentearchief', proces-ver-

balen van gebeurtenissen in het dorp. De verdrinking op Zegenwerp is er één van. De tekst geeft ons – hoe triest de gebeurtenis ook is – de gelegenheid iets meer te weten te komen over de bewoning van Zegenwerp.

EEN VERDRINKING OP ZEGENWERP

door: J. Mikkers / Ruud van Aart

*Het huis Zegenwerp in 1852 op
een schilderij van H. Knip.
(archief heemkundevereniging)*

Die verdrinking betrof de 27-jarige Mat(h)ijs van der Flaes, dienstknecht bij Jonkheer von Geusau die op kasteel Zegenwerp woonde en vond plaats op 5 augustus 1826, in de Dommel ter hoogte van het landhuis. Om een indruk te geven van de middelen welke werden aangewend om de levensgeesten weer op te wekken, gaf J. Mikkers de volledige en letterlijke tekst van dit proces-verbaal in Gestels Nieuws weer. Ook dat schept een beeld, nu van de medische zorg van die tijd.

Het proces-verbaal
werd ondertekend door
de burgemeester en de
heelmeeester en is te
vinden in het Archief
van de gemeente Sint-
Michielsgestel,
inv.nr 1401, folio 24.

“Op den vijfden augustus 1826 des avonds ten acht uren vervoegde zich bij mij, burgemeester van Sint-Michielsgestel, Johannis van Kasteren, dienstknecht bij Jonkheer van Geusau van Zegenwerp, in deze gemeente woonachtig, te kennen gevende dat Matijs van der Flaas, mede dienstknecht bij gemelde Jonkheer van Geusau, oud 27 jaren, zoo even te voren zonder eenige schijn van leven te geven, uit de rivier de Dommel was gehaald, als wanneer ik mij oogenblikkelijk ter plaatse waar den drenkeling lag heb begeven, de navolgende bijzonderheden heb ontdekt: Dat den comparant en Matijs van der Flaas zich in de rivier de Dommel, ter plaatse genaamd Worp op het landgoed Zegenwerp hadden gebaad, den laatstgenoemde van der grond en aan het zinken was geraakt, waarop gemelde Johannis van Kasteren, niettegenstaande alle aangewende pogingen gemelde Matijs van de Flaas niet kunnende redden om zelfsbehoud had gedacht tevens om hulp roepende. Dat daarop Jonkheer van Geusau en desselfs tuinman Carolus Alexander van Laatum ter hulp waren geschoten, welke echter den drenkeling niet hebben kunnen vinden, als wanneer alsmede ter plaatse zijn gekomen Christoffel Waleson, oud 23 jaren, kantoorbediende en Johannis Schoep, oud 21 jaren, papiermaker, beide wonende te Boxtel, welke onmiddelijk in het water zijn gegaan en door herhaalde duikingen onder hetzelve is het, echter nadat den drenkeling in alles niet meer dan tien minuten in het water had gelegen, aan C. Waleson voornoemd gelukt denselven daaruit op te halen, waarna den gemelde drenkeling, welke geheel naakt gevonden was, met alle omzigtigheid na het kasteel van jonkheer van Geusau is gebragt en tusschen twee wollen dekens voor een matig warm vuur gelegd en in afwachting van den heelmeeester dezer gemeente aanvankelijk onder toezigt van jonkheer van Geusau zagte vrijvingen met wolle doeken en Eau de Cologne natgemaakt zijn gebezigd, zonder nogtans eenige schijn van leven te ontdekken, waarna den Heere H.E. Esser, heelmeeester dezer gemeente is gekomen, als wanneer de vrijvingen met warme brandewijn met water natgemaakte wolle doeken onmiddelijk zijn voortgezet, vervolgens is er door middel van een afgepunte messchenschede lucht in de luchtpijpen geblazen, gepaard gaande met eene zachte drukking van de zijdelijke gedeeltens van de borst om alzoo de ademhaling te bewerkstelligen, waarna er lavementen zijn geapliceert alsmede van tabaksrook benevens invrijvingen van de met water gemengde vluggen geest van ammoniaczout (Amm.Lig.) en daar den drenkeling van een volbloedig gestel zijnde de bloedvaten van hals en hoofd sterk opgezet waren, het aangezigt zich loodkleurig vertoonde is er eene aderlating bewerkstelligd, waarna men de achtervrijving gecontinueerd heeft met de inblazingen van den vluggen geest van ammoniaczout in de neusgaten om daardoor prikkelingen te veroorzaken. Eindelijk is den drenkeling in een warm bed gelegd met verscheidene kruikjes met warm water gevuld tegens de zijdelijke gedeeltens van borst, buik, voeten en armen, echter is het na alle deze aangewende pogingen en na eene onafgebroken werkzaamheid van vijf uren niet gelukt om den drenkeling weder tot het leven terug te roepen. Ook waren daarna alle verschijnselen van eenen zekeren dood duidelijk zichtbaar.

Waarvan wij het tegenwoordige proces-verbaal in triplo hebben opgemaakt ten einde te worden gezonden aan den Heere Gouverneur der Provincie Noord-Brabant, aan den Heere District-commissaris van Boxtel en aan den Heere Officier van Justitie te 'sBosch”.

Wie waren de betrokkenen?

De naam van de burgemeester heeft de heer Mikkers niet genoemd, maar ten tijde van de gebeurtenis was dat Johannes van Griensven, sinds 1824 als burgemeester de opvolger van Jonkheer Alting von Geusau.

Mathijs van der Flaes was in 1799 geboren te Poppel. Toen hij in 1818 werd geregistreerd bij de Nationale Militie, woonde hij zelfstandig in Tilburg. Zijn vader was toen al overleden, maar zijn moeder, Maria Anna Elings, woonde in Sint-Michielsgestel en was arbeidster. Zij woonde in 1830 op het adres Dorp 91 in bij Willem Cooijmans, veldwachter en de in Schijndel geboren Fransisca Swinkels.

Mathijs werd bij de Nationale Militie door zijn schoonvader aangegeven en moet dus gehuwd zijn geweest, al is niet te achterhalen met wie. Hij was landbouwer van beroep en later als dienstknecht in dienst van Alting von Geusau.

Niet met zekerheid te achterhalen wie de Johannis van Kasteren is, die Mathijs ontdekte en uit het water haalde. Het zou de in Vught in 1802 geboren Jean van Kasteren kunnen zijn, die in de Gestelse volkstelling van 1810 genoemd wordt en een zoon is van Jean van

Kasteren en Dingena van Rooij. Ook hij meldde zich in 1818 voor de militie, was toen dienstknecht, maar er is niet bij vermeld bij wie hij dat was. Dat zou op Zegenwerp kunnen zijn geweest, maar zeker is dat niet. In 1839 huwde hij met Wilhelmina van der Dussen en is dan bouwman van beroep. Getuige bij zijn huwelijk is de veldwachter Willem Cooijmans. Dat laatste verbindt hem met Mathijs en zij zouden dan collega's in dienst van Alting von Geusau kunnen zijn geweest. Andere mogelijke kandidaten zijn de in 1800 in Esch geboren Johannes van Kasteren, of die van 1806 of in 1810. Van Kasteren was in de omgeving een veel voorkomende naam.

De in Utrecht geboren tuinman Carolus van Laatum kon volgens het proces-verbaal Mathijs niet in het water vinden. Van Laatum was ongetwijfeld in dienst van de jonkheer, immers toen Alting van Geusau in 1828 van Zegenwerp verhuisde naar Zionsburg in Vught, is ook Carolus van Laatum met zijn in Vught geboren vrouw Hendrina Dannis in Vught gaan wonen (aan de Taalstraat 24).

Het waren Christoffel Johannes Waleson en Johannis Schoep die Mathijs uit het water haalden. Waleson was kantoorbediende, maar waarschijnlijk niet in dienst van de jonker, maar daar samen met Jan Schoep op Zegenwerp aanwezig in verband met de levering van materialen aan de jonker. De jonker was ook kunstschilder, aquarellist. Dat zij daartoe aanwezig waren mag verondersteld worden op basis van de herkomst van beide heren. Christoffel was de zoon van Johannes Waleson, de in Den Haag geboren directeur van de papierfabriek in Bostel (gehuwd met Maria Catharina Nicasie; Boschstraat 17) en de in Apeldoorn geboren Jan Schoep was een Bostelse papiermaker en waarschijnlijk (net als zijn vader en zijn vrouw) in dienst van de papierfabriek. De te leveren materialen zal dus wel aquarelpapier hebben betroffen.

De dag na de gebeurtenis zal de consternatie niet voorbij zijn geweest. Het is dus niet zo vreemd dat twee buurmannen, Andries Vermeulen en Jan van Overbeek 's morgens om negen uur de aangifte van het overlijden hebben gedaan. Om ook hen een gezicht te geven, zijn enkele genealogische en woongegevens van hen opgezocht.

Het huis Zegenwerp en omgeving op de kadastrale kaart van 1832.

Het Jaar een duizend acht honderd zes-en-twintig, den ~~Levend~~ verscheen voor ons
 der maand Augustus — om negen ure des morgens Beambte van den Burgerlijken Stand
 Burgemeester. —
 der gemeente St. Michiels Gestel provincie Noord-Brabant, Andries
 Vermeulen — jaren, Bouwman van beroep —
 oud vijf en veertig — jaren, Bouwman van den overledene, van
 en Johannes van Overbeek — jaren, Bouwman
 beroep Bouwman oud vijf en veertig jaren, Bouwman
 van den overledene, beide wonende binnen deze gemeente, welke ons verklaard hebben
 dat Mathijs van der Flaes — van beroep
 Dienstknecht oud Leven en twintig, geboren te Poppel
 provincie Antwerpen wonende te St. Michiels Gestel,
 Loon van mijlen Mathijs van der Flaes, in Leven van
 beroep Bouwman — wonende te Hilvarenbeek en van
 Maria Anna Elings — ; echtgenoot
 van — is overleden binnen deze
 gemeente, op Later dag den vijfden der maand Augustus laatstleden
 om halfacht ure des avonds — ; en hebben, nadat aan de comparanten van deze akte
 voorlezing is gedaan, verklaard niet te kunnen Schryven, en de
 doorhaling nant twee woorden in deze akte goed,
 getekend. —

De Burgemeester, Beambte van den Burgerlijken Stand,
 J. W. G. G. G.

De overlijdensakte van Mathijs van der Flaes.

Andries Vermeulen was in 1826 45 jaar, bouwman (landbouwer), geboren te Erp, woonachtig Zegenwerp 79 met een gezin van 3 kinderen, gehuwd met Elisabeth Haarmans, 45 jaar, geboren in Sint-Michielsgestel. Hun oudste kind is dan 13 jaar.

Op hun boerderij zijn in 1830 inwonend:

- Johannis Swinkels, geb in Lieshout, 31 jaar, als boerenknecht,
- Lambert van der Schoot, geb in Schijndel, 31 jaar, als boerenknecht,
- Nicolaas van der Sande, geb in St. Oedenrode, 22 jaar, als boerenknecht,
- Pieter Vermeulen, geb te Boxtel, 17 jaar, waarschijnlijk een neef, als boerenknecht,
- Hendrien van Eerd, geb te Schijndel, 35 jaar, als boerenmeid en haar 4-jarig in Gestel geboren kind Johannes van Eerd,
- Margo Schellekens, geb te Schijndel, 21 jaar, als boerenmeid,

Jan van Overbeek was in 1826 45 jaar en geboren in Schijndel, woonachtig Zegenwerp 76 met een gezin met twee kinderen. Hij was gehuwd met Johanna van de Ven, 49 jaar oud, geboren in Sint-Michielsgestel.

Inwonend waren in 1830:

- Anna Maria Timmermans, boerenmeid, oud, 24 jaar, uit Sint-Michielsgestel,
- Hendrikus Verhagen, 21 jaar, uit Schijndel, boerenknecht
- Hermanus Hoezen, 14 jaar, uit Sint-Michielsgestel, boerenknecht.

Bij het landgoed behoorde nog het huis Zegenwerp nr. 75, bewoond door het nog jonge echtpaar Justinus van den Brand en Emerentiana Pijnappels, beide dagloners en bij hen inwonend een gepensioneerde man uit Rotterdam.

Jonkheer Willem Arnold Alting Lamoraal von Geusau verliet het landhuis op nummer 78 in 1828. Vanaf dat jaar kwam er de militiecommissaris Maximiliaan Louis van Utenhove van Bettestein, zijn echtgenote en drie dochters (in 1830 resp 29, 24 en 14 jaar oud) te wonen. Inwonend waren zeven personen huispersoneel, die afgaand op hun geboorteplaats door Van Utenhove van zijn voorgaande woning zijn meegenomen, waaronder twee Duitse gouvernantes. Annex, op nr 78a woonde de Duitse naaister Elisabeth Schlosser. Het leven op Zegenwerp zal er vanaf dat moment zeker anders uit zijn gaan zien.

Waar bleef de wijn van Beekvliet?

Jan van den Broek

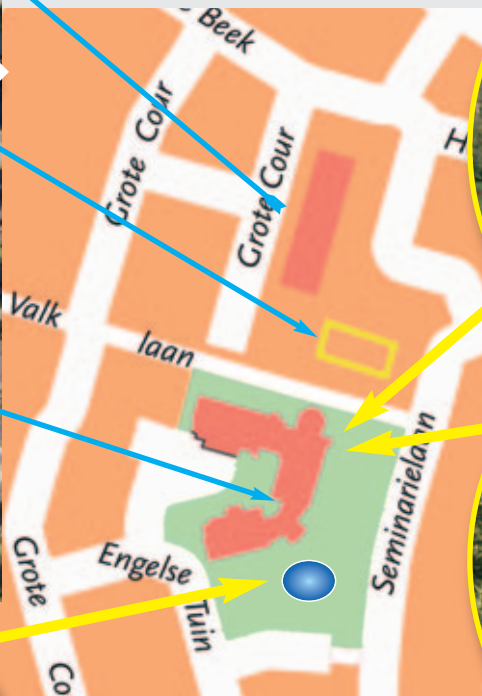
Het was in de 2e wereldoorlog. Op kleinseminarie Beekvliet waren ongeveer 20 priesters die les gaven aan de studenten. Elke priester had een eigen voorraadjewijn.

Op 4 mei 1942 werd seminarie Beekvliet gevorderd door de Duitsers. Maar voordat het zo ver was, moest eerst die wijn weg. Maar hoe?

Willem van den Heuvel uit Schijndel werd ingeschakeld en kwam met zijn vrachtwagen en laadde een gedeelte van de wijn op en dat is in Schijndel ergens ondergebracht; waar weet ik niet. Mijn oom Henricus van den Broek die ook op Beekvliet werkte moest meehelpen. Het viel hem op dat er wijn bij was van zijn leeftijd namelijk 44 jaar; mijn oom was van het jaar 1898. Tijdens het laden kreeg Willem van den Heuvel trek in een glaasje wijn en het was aan hem te zien dat het hem wel smaakte. Op een gegeven moment was de vrachtwagen vol, maar er stond nog meer wijn.

Op de boerderij was ergens een verloren hoek. Ze hebben vervolgens die hoek vol gezet met wijn en er een muurtje voor gemetseld. Maar alles kon ook niet in die hoek staan. Wat nu? Er was haast geboden, want de Duitsers waren al in aantocht. Ze hebben toen de resterende flessen maar in de vijver van de Engelse tuin laten zakken. Hoe het verder is verlopen met de wijn heb ik nooit meer iets vernomen.

Er doet een verhaal de ronde dat de wijn in de vijver niet lang verborgen is gebleven. De etiketten weekten immers van de flessen en kwamen bovendrijven!

De Engelse tuin lag links van Nieuw Beekvliet. Achterin was toen een vijver, waar nu het groen op de achtergrond is. Die vijver was er nog in 1978, maar inmiddels gedempt. De hoogte achter de vijver is er nog wel. Daarop stond destijds een grote volière.
(foto's: archief heemkundevereniging; Thijs Braam)

De comme-kast, het oudste meubelstuk van Gestel?

Hans van de Ven

Als je lid bent van de heemkundevereniging en samen met andere leden helpt het eigen archief weer op orde te brengen, kom je op een gegeven moment onvermijdelijk de naam Comme-kast tegen. Wat je dan hoort is dat het een antieke kast is met daarin archiefstukken van de gemeente. Er wordt gewezen op het feit dat de kast in het gemeentehuis staat en te groot is om in de archiefruimte van de heemkundevereniging te staan. De kast zou in het verleden al op de nominatie hebben gestaan om opgeruimd te worden.

Destijds kwam ik niet zo vaak in het gemeentehuis en ontdekte bij een van mijn bezoeken de Comme-kast rechts van de ingang achter een stel banieren.

Uiterlijk een forse kast en niet te zien wat erin zit. Genoeg voor mijn nieuwsgierigheid om er een artikel over te schrijven.

Wat is een Comme-kast?

Tot 1663 bewaarden bestuurders van de heerlijkheid Herlaar en particulieren ieder op hun eigen manier hun archieven op verschillende plaatsen. Er was geen gezamenlijk archief. Het Regeringsreglement van 1663 regelde dat belangrijke documenten voortaan centraal bewaard moesten worden. De drost (tegenwoordig burgemeester) kreeg de opdracht om in eigen persoon alle *“alle oude besegelde brieven, documenten ende chartres raeckende de rechten, privilegiën, oudthercomen ende die limytscheidinge onser voors. heerlychheyt”* van de erfgenamen van overleden magistraatspersonen en particulieren terug te vorderen¹. Van alle stukken diende voortaan ook een inventaris gemaakt te worden door de drost. Feitelijk werd de inventarisering en archivering aan de secretaris toevertrouwd. De documenten werden opgeborgen in een Comme-kast. De Comme-kast is min of meer een oude versie van een brandkast, waarin de archieven van een gemeente werden bewaard. De oudste Comme-kast van Sint-Michielsgestel dateert van 1663.

Opvallend is dat later de naam van de kast veranderd is van ‘Kom’ naar ‘Comme’. Een ‘Kom’ in Brabant is de geijkte term voor archiefkast¹. Wat de reden van de naamswijziging

De Gestelse
Comme-kast.
(foto: Jef van
Veldhoven)

Wat zat er allemaal in de archieven van de Kom?

Behalve veel notulen van de schout en schepenen/gemeenteraad zaten er ook plaatselijke en opvallende documenten in. Een chronologische en willekeurige greep uit de archieven vanaf het begin van de 18e eeuw:

1705: inning van belasting van percelen in Ruimel;

1716: vergaderstukken van de drost en schepenen;

1724: verpachting van hooilanden;

1722: lijst van geleende kapitalen ten laste van de gemeente;

1746: specificaties van kardrijvers-, pioniers- en andere diensten voor de Staatse en Geallieerde legers;

1747: voorschrift over het turfsteken op de Thereheide;

1778: ongeopend testament van mr. Petrus Cornelius Nahuys (onduidelijk is of dit testament inmiddels geopend is);

1792: maatboek met metingen van de oppervlakten van landerijen;

1795: verbaal volkstelling van de gemeente

1803: verzoekschrift van de parochianen van Gemonde om

hun kerkdorp tot een zelfstandige gemeente te verheffen;

1832: inschrijvingsregister van manschappen, die tot de landstorm bij de Belgische opstand van 1830 behoren;

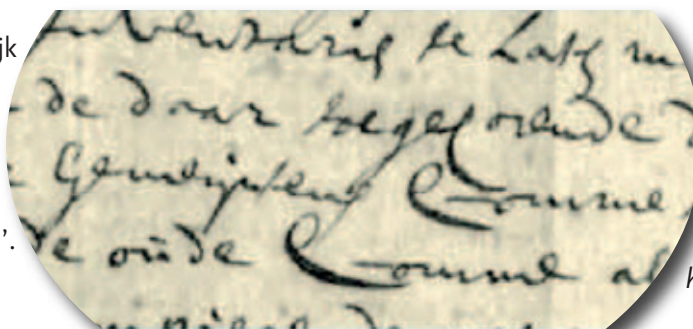
1880: registers van het kleinseminarie Beekvliet, Instituut de Ruwenberg en het Instituut voor Doofstommen;

1899: toelating van kinderen, wonend in de gehuchten Meildoor, Bus en Vogelenzang tot de openbare lagere school;

1920: oprichten van een gemeentelijk elektriciteitsbedrijf in samenwerking met de PNEMA.

is geweest, is onduidelijk. Mogelijk een verwijzing naar de Engelse of Franse woorden: community, communauté (gemeenschap). Uit oogpunt van authenticiteit geef ik de voorkeur aan de 'Kom'.

Detail van akte schout en schepenen Sint-Michielsgestel 1721. Bron: archief heemkundevereniging, <https://deheerlijkheidherlaar.nl/onze-collectie/collectiedocumenten>.

Geschiedenis van de Comme-kast/Kom

In een akte van 1 februari 1721 blijkt dat er sprake is van een nieuwe 'gemeijntens Comme' ter vervanging van de oude comme uit 1663, gemaakt naar het model van de oude kast². Ook dan worden bestuurders, die thuis nog belangrijke

stukken hebben liggen, gemaand om deze in te leveren.

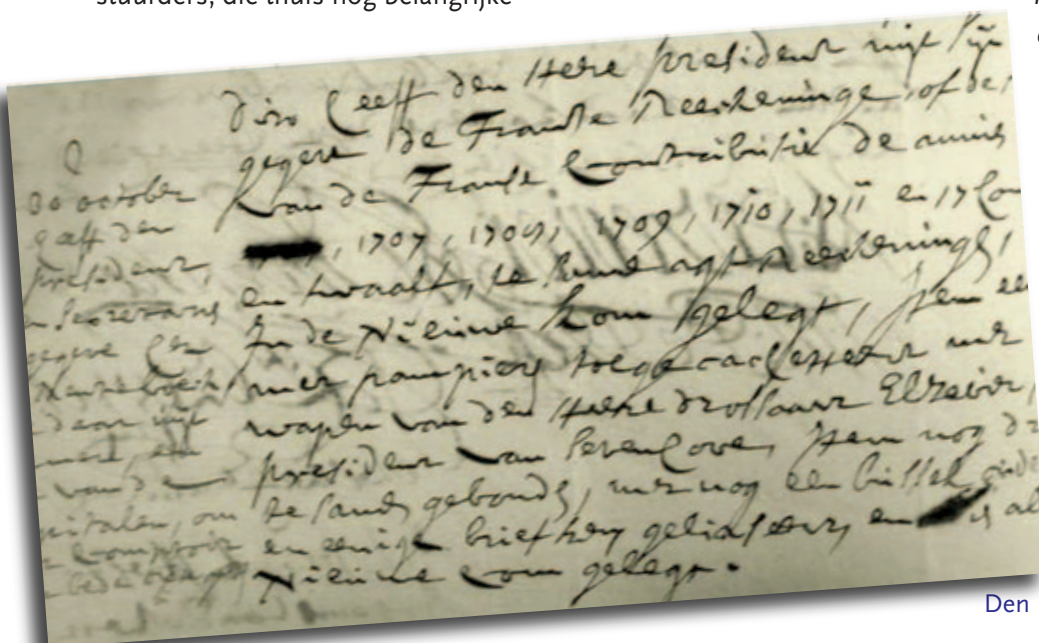
Op 30 oktober 1722 overhandigde de presidentschepenen aan de secretaris diverse archiefstukken om in de nieuwe Kom te leggen.

Beschrijving uit 1722 van de bescheiden die overgedragen werden.

Bron: archief heemkundevereniging, <https://deheerlijkheidherlaar.nl/onze-collectie/collectie documenten>.

Transcriptie:

Den Here president leverde 8 rekeningen van de Franse contributie van 1705-1712 in. Item een sack met pampieren toegecachetteerd met het wapen van den Heere Drossaart Elsevier en Heer President van Sevenhove; item nog drie boecken te samen gebonden met nog een bussel oude pampieren en enige briefkens geliasseert en is alles in de nieuwe com gelegd.

Brief van de burgemeester aan
aannemer van de Linden.

Sint-Michielsgestel, 1943.

Bron: archief heemkundevereniging.

De oude Kom is in 1734 nog in gebruik, aan het einde van de eeuw wordt ze niet meer genoemd.

De nieuwe Kom wordt tot 1935 gebruikt. Dan wordt een stuk aan het gemeentehuis gebouwd, met een nieuwe archiefluis met stalen rekken. De Kom wordt afgebroken en op de zolder gedeponeerd.

Gelukkig onderkent C. Smulders, 1e ambtenaar ter secretarie later het belang van die 'stapel brandhout', het front en 4 deuren van de Kom. Na 2 eeuwen gebruik dient de kast gerestaureerd te worden.

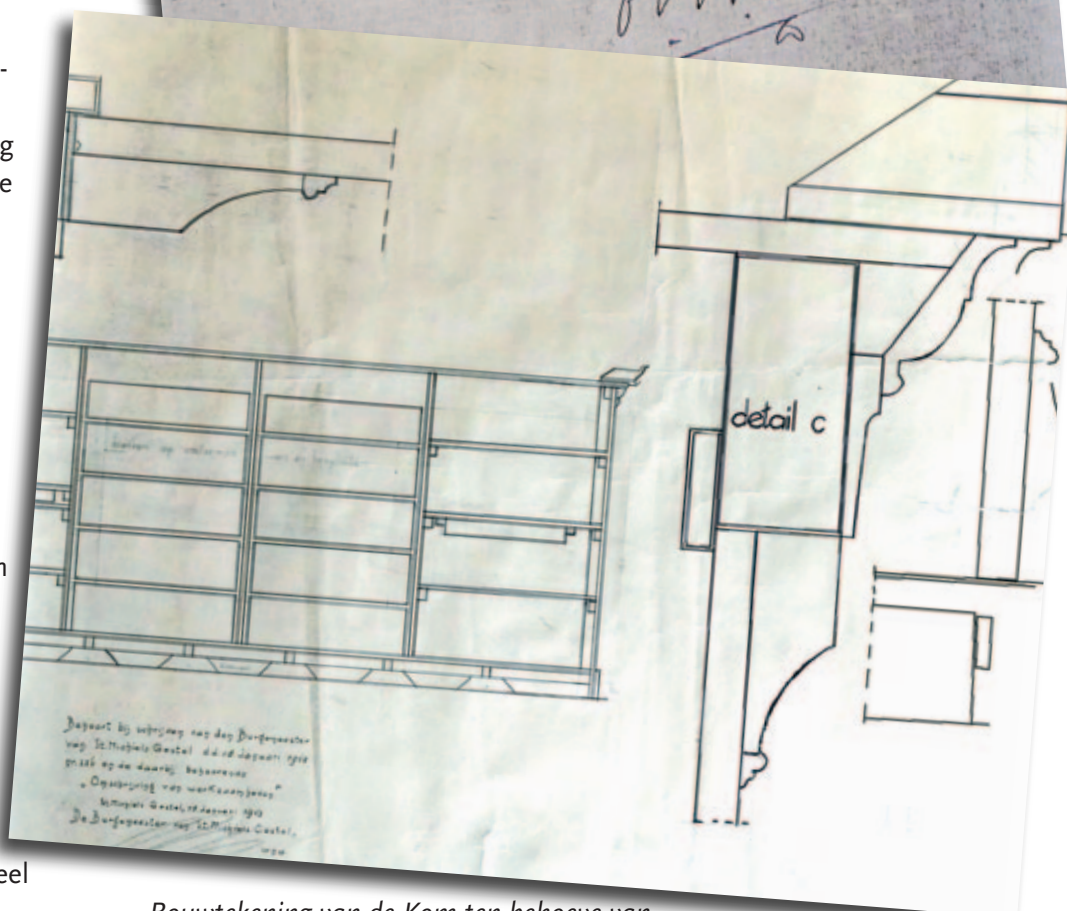
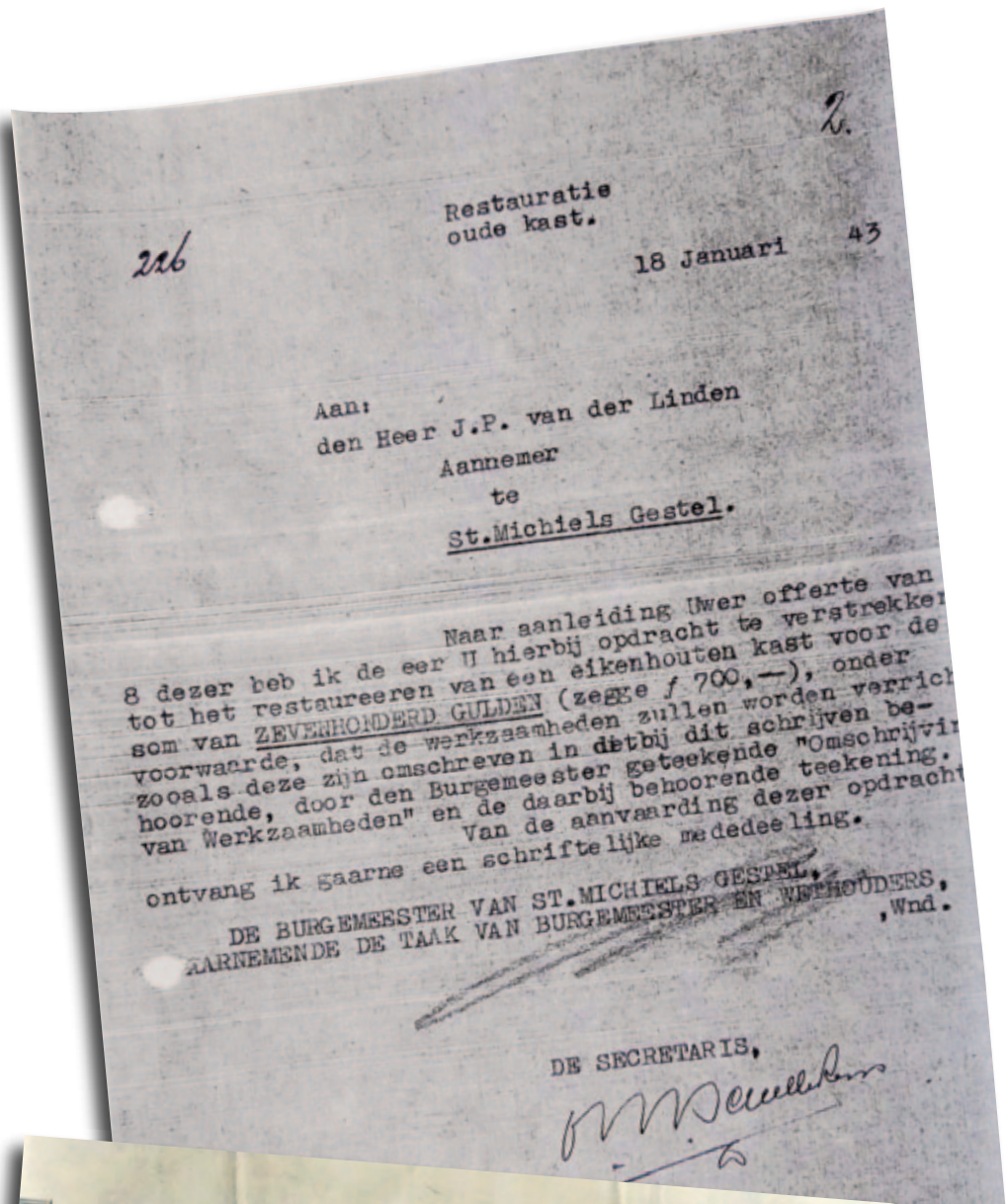
De toenmalige burgemeester Roelofs³ geeft in 1943 aannemer van der Linden daarvoor de opdracht voor een bedrag van f 700,-.

De Kom heeft sinds 1663 op verschillende plaatsen gestaan. In 1663 had Sint-Michielsgestel nog geen eigen raadhuis en de eerste Kom stond in de hal van de kerk(toren).

Begin 18de eeuw wordt er een Raadkamer bij de kerk gebouwd en de nieuwe Kom krijgt daar in 1721 zijn plek.

Eind van die eeuw (1792) wordt het gemeentehuis gebouwd, op een hoekje van landgoed Huize Overkerck. De Kom verhuist dan mee naar het (inmiddels oude) gemeentehuis aan het Petrus Dondersplein.

In 2007 verhuist de Kom in gerestaureerde vorm mee naar het Meanderplein, waar ze nu nog in de hal staat. De heemkundevereniging heeft momenteel een gedeelte van haar archieven opgeslagen in de Kom.

Bouwtekening van de Kom ten behoeve van
restauratie in 1943. Bron: archief Heerlijkheid Herlaar

Van 1721 tot 1792 stond de Kom in de Raadkamer bij de kerk aan het Petrus Dondersplein. (tekening Hendrik Verhees; archief heemkundevereniging)

Na de verbouwing van 1953 stond de Commekast in de toenmalige Raadzaal.

De half verscholen Kom in de hal van de Meander. (foto: Jef van Veldhoven)

Beschrijving van de Kom

De tekening van de Kom uit 1943 laat een grote kast zien met vier deurpanelen zonder opgave van afmetingen. Onduidelijk blijft wie de tekening gemaakt heeft, mogelijk een medewerker van de gemeente. De tekening heeft als basis gediend voor de restauratie door de plaatselijke aannemer.

De Kom nu heeft een lengte van 5 meter, ze is 2,10 meter hoog en heeft 4 deuren van 7 cm. dik eikenhout, die worden afgesloten met lange ijzeren lopers (sleutels)⁴. Voor de middelste 2 deuren zijn er 3 verschillende sleutels nodig om de deuren te openen. Vroeger hadden de drost, de presidentschepen (wethouder) en de secretaris ieder een eigen sleutel. De middelste

deuren van de Kom konden alleen open bij gebruik van de 3 sleutels tegelijk. Zo kon niemand ongezien in de Kom kijken, zelfs de sleutel-dragers niet.

Oudste meubelstuk van Gestel?

Zonder uitvoerige tegenbewijzen mogen we ervan uitgaan dat de Kom het oudste meubelstuk van de gemeente Sint-Michielsgestel is. Hoewel de Sint-Jacobus de Meerdere kerk in Den Dungen ouder is qua gebouw is mij niet bekend dat zich daar een ouder meubelstuk bevindt.

De instituten Beekvliet, Ruwenberg, Kentalis zijn van latere datum en van Oud-Herlaar en Nieuw-Herlaar is qua inventaris weinig tot niets overgebleven.

De aanstaande verbouwing van het huidige gemeentehuis/gemeenschapshuis de Meander en het groeiende historisch besef bieden een uitstekende kans om de Kom een mooie plaats te geven, die recht doet aan haar leeftijd.

Bronnen

1. Drs. C.Th. Kokke, Inventaris van het archief der gemeente St. Michiels Gestel, 1949
2. Resolutieboek dorpsbestuur Sint-Michielsgestel 1721 en 1722 (www.archieven.nl, toegang 5039 001)
3. Brief van de Burgemeester van Sint-Michielsgestel, 18-1-1943
4. Schepenkast in Gestel, Rene van Sijes, Brabants Dagblad, Den Bosch 1995

De rol van de vrouwen in de geschiedenis van Romeins Halder en Ruimel is tot op heden onderbelicht gebleven.

Romeinse schrijvers waren beslist niet vrouwvriendelijk. In hun boeken wordt de wereld bijna alleen bevolkt door belangrijke mannen: keizers, soldaten en senatoren. Zo waren vrouwen uitgesloten van politiek, rechtspraak en het militaire apparaat¹.

Alleen welgestelde rijke vrouwen hadden meer geluk. Zij genoten onderwijs tot hun huwelijk, mochten scheiden van hun man, onder voorwaarden grond bezitten en deelnemen aan het openbare leven, bijvoorbeeld door als weldoenster een markthal te laten bouwen of als priesteres.

De rol van de vrouw in Romeins Halder en Ruimel

Peter van den Brand

In tegenstelling tot de Romeinen en waarschijnlijk ook de Germanen, waartoe de Bataven behoorden, waren de vrouwelijke Kelten wél evenwaardig aan de mannen. In de voorbije 2.000 jaar is het scheve man-vrouwbeeld helaas niet veel veranderd. Als er aandacht is voor de Limes, de grensstreek van het Romeinse rijk, dan ligt de nadruk op forten, Romeinse legionairs en Bataafse strijders. Mannen dus. Dat is natuurlijk onterecht. Uiteraard bestond ook in de Romeinse tijd de helft van de bevolking uit vrouwen. Vrouwen hadden toen een belangrijke rol, òók in Romeins Halder en Ruimel. Hoogste tijd om de rol van de vrouw in Romeins Halder en Ruimel eens te belichten.

Ik raakte geboeid en geïnspireerd door het artikel *Bataafse boerinnen verbouwen tweestromenland*, door Coen van Galen, sociaal historicus. Ik nam mij voor dit verhaal – zij het binnen verantwoorde grenzen – te projecteren op Bataafs Halder en Ruimel.

Vrouwen, kinderen en oude mannen bleven achter Romeins Halder en Ruimel lagen in de periode na Christus in Bataafs gebied en de jonge Bataafse mannen werden voor het Romeinse leger gerekruteerd voor een periode van 25 jaar en naar verre bestemmingen gestuurd, zoals Oost-Europa of Noord-Engeland. Minder dan de helft van hen overleefde deze diensttijd.

Op enig moment waren er naar schatting 5.000 tot 6.500 Bataafse mannen in Romeinse dienst. Dat lijkt niet veel, maar het was twintig tot dertig procent van de mannelijke bevolking!

Nico Roymans² bevestigt dit beeld, zij het, dat hij aangeeft, dat niet alle Bataafse jongens in dienst moesten, maar een tot twee jongens per gezin. Hoe dan ook: ingrijpend! Voornamelijk vrouwen, kinderen en ouderen bleven achter. Als we ons hieromtrent een voorstelling willen maken, moeten we ons allereerst een beeld vormen van de bewoning en bevolkingsomvang van Halder en Ruimel.

Hoeveel mensen woonden er in Romeins Halder en Ruimel?

We kunnen daar niets met zekerheid over zeggen, want veel weten we niet. Maar laten we een poging wagen aan de hand van wat we wél weten.

We starten met de volgende stelling: *De bevolkingsomvang van de nederzettingen Romeins Halder en Ruimel samen, bedroeg waarschijnlijk tussen de 50 en 100 inwoners.*

Deze stelling en de hiernavolgende onderbouwing, zijn tot stand gekomen op basis van de archeologische vondsten en historische inzichten tot nu toe. Daarbij

Impressie van een Bataafse nederzetting

teelt, akker- en tuinbouw zijn geweest. Hypothetisch gaan we uit van twee kleine nederzettingen met ieder een drietal boerderijen.

3. Er was ook nog wat ambachtelijke bebouwing.

Dat er in Halder vier waterputten op rij zijn gevonden, kan mogelijk worden verklaard door te kijken naar het soort bebouwing dat voor een vicus gebruikelijk is⁴. Een vicus is een nederzetting met bovenlokale belangen, zoals overslag van goederen, aardewerkproductie en handel. Hierbij bestaat de bewoning van een blok uit een rij van tegen elkaar aan gebouwde huizen (ook wel streifenbau genoemd), die op smalle, diepe percelen gelegen zijn. Deze hypothese kan natuurlijk alleen getoetst worden door nieuwe opgravingen in Halder. Vooralsnog gaan we uit van een mogelijk huizenblok van (minimaal) 4 woningen.

Halder was dus waarschijnlijk een kleine ambachtelijke-/handelsnederzetting met mogelijk een huizenblok van (minimaal) 4 woningen en mogelijk een drietal kleine boerderijen. Voor Ruimel gaan we ook uit van mogelijk een drietal kleine boerderijen.

In totaal dus 10 woningen. Als we aannemen dat er in elke woning gemiddeld zeven mensen woonden (meerdere generaties leefden vaak onder één dak), dan komen we uit op 70 inwoners voor Halder en Ruimel samen, waarvan 35 personen vrouwelijk en 35 mannelijk. Als 25% van deze mannen in militaire dienst was, betrof dat zo'n 9 personen. De overige 26 waren overwegend (kleine) jongens en oudere mannen. Dit betekent, dat de achterblijvende vrouwen, mannen en kinderen het werk moesten doen. Waarschijnlijk hadden de soldaten wel eens verlof, maar de Halderse en Ruimelse vrouwen leefden in een samenleving waarvan veel van de mannen tussen de 20 en 45 jaar weg waren. En dat waren nu net de mannen in de kracht van hun leven.

Zelfvoorzienend

Het leven in Romeins Halder zal toch voornamelijk zelfvoorzienend zijn verlopen. Zo werd ijzer gesmeed en kleding, aardewerk, manden en houten gereedschappen zelf aan huis gemaakt. Soms werd er geruild met reizende handelaren. Zowel Halder als Ruimel konden varend prima worden bereikt. Maar er waren ook verbindingen over land.

moeten we ons realiseren, dat het gebied aan de zuidwestkant van Halder ernstig verstoord is door o.a. de ruilverkaveling en het gebied Ruimel door de eeuwen heen is afgegraven. Hierdoor kunnen archeologische sporen zijn uitgewist. Het kan dus zijn, dat zowel Halder als Ruimel in de Romeinse tijd groter in omvang zijn geweest.

Bij toetsing van de hiervoor geformuleerde stelling zijn de volgende 3 uitgangspunten belangrijk.

1. Bewoning is aangetoond.

Zowel in Halder als Ruimel is bewoning in de Romeinse tijd op basis van archeologische vondsten aangetoond. In Halder zijn zo veel vondsten, zoals waterputten, aardewerk, aardewerkoven, glas, metalen gedaan, dat bewoning in de Romeinse tijd onmiskenbaar is. Het ROB heeft op Ruimel in 1950 enkele proefsleuven gegraven en onderzocht. Men vond scherven uit de 2e eeuw na Chr. Volgens J. Bogaers (ROB, 1950) was hierdoor "in ieder geval aangetoond, dat op de Kapelberg bewoning is geweest in de Romeinse tijd."

2. In de regel was sprake van kleine nederzettingen.

In het woongebied van de Bataven was Nijmegen de enige stad met enkele duizenden inwoners³.

De rest van de bevolking leefde verspreid op het platteland in kleine dorpjes van telkens maar drie tot vijf boerderijen.

Boerderijen uit die tijd zijn echter in Halder en Ruimel tot op heden niet aangetroffen. Toch moest er in Halder en Ruimel ook worden gegeten, dus zal er in of in de directe omgeving van Halder en Ruimel wel enige vee-

Of de mensen in Halder en Ruimel op enigerlei wijze over geld beschikten, weten we niet zeker. In Halder en omgeving zijn – los van de muntschat⁵ – best veel losse muntvondsten gedaan. Helaas zijn veel van deze vondsten niet geregistreerd.

Ter vergelijking. Ook in en rond de Bataafse nederzetting Passewaaij⁶ zijn veel losse muntvondsten (347 stuks) gedaan. Aangenomen wordt dat dit geld enerzijds als soldij werd binnengebracht door (ex)soldaten en anderzijds dat het is verdiend met de verkoop van agrarisch surplus, met name vee.

We mogen er van uitgaan, dat ook in Halder en Ruimel sprake was van handels- en dus ook geldverkeer.

Andere landbouw

Voor de komst van de Romeinen, was het ploegen en bewerken van de graanvelden mannenwerk, terwijl de vrouwen zorgden voor het kleinvee en de moestuinen rond de boerderij. Omdat veel mannen lang weg waren, was deze manier van werken niet vol te houden.

De vrouwen gingen zich steeds meer richten op wat ze wel konden verbouwen om te overleven. Hierbij valt te denken aan moestuinen en fruitteelt.

Voor de moestuin was veel mest nodig. Daarom werd er meer vee (koeien, varkens, schapen) gehouden. Kinderen en oudere mensen konden overdag het vee in het open veld hoeden. 's Avonds gingen de dieren op stal en daar werden de afgegraasde velden omgezet in mest voor de moestuinen. Mens en dier leefden

vaak onder hetzelfde dak. Met de moestuinen en het slachten van vee, konden de gezinnen worden gevoed, terwijl de overschotten van vee verkocht werden aan handelaren en inkopers voor het Romeinse leger.

Pottenbakken

In Romeins Halder was een pottenbakkerij. Het bakken van aardewerk was in de regel mannenwerk. Het aardewerk dat uit de oven kwam was, behalve voor eigen gebruik, bestemd voor de handel. Of het aardewerk door één pottenbakker of meer mensen werd gemaakt staat niet vast, maar er is wel een gereede kans, dat er vrouwen – bij afwezigheid van zoveel mannen – bij de productie betrokken waren.

Bij opgravingen in het Noord-Hollandse Velsen⁷ werd veel aardewerk gevonden van verschillende Germaanse en Friese nederzettingen, die daar waren⁸.

Met name de Friese potten werden versierd met zulke fijne vingertop- en nagelindruckken, dat het aannemelijk is, dat het aardewerk door vrouwen werd vervaardigd. Door vrouwen vervaardigd aardewerk is in Halder tot op heden niet gevonden.

En nog meer taken voor de vrouwen

Dagelijks moesten de magen worden gevuld. Op het menu stonden vlees, vis, groenten, fruit, peulvruchten enz. Men at geen zout. Zout was schaars en duur. Kruiden kwamen uit de natuur, later uit de moestuin. Wat te denken van wol plukken, wassen en spinnen! Spinklosjes (ook wel spinsteentjes genoemd) worden

Moestuin

Woning en veestal

al duizenden jaren gebruikt. Ook in Romeins Halder, want daar zijn spinklosjes gevonden.

Ruwe wol, waarvan men wollen draad wil maken, moest met de hand worden gesponnen. Hiertoe pluist men van de bol ruwe wol op een willekeurig punt een begin, waaraan een grove benen of houten naald wordt bevestigd. Ter verzwaring wordt over de naald een spinklosje geschoven. Door in de ene hand de naald te laten draaien en met de andere hand de juiste hoeveelheid wol te voeren, kan de draad gelijkmatig in elkaar worden gesponnen.

Ook water halen was een dagelijks terugkerende bezigheid. Gelukkig beschikten de vrouwen in Halder over waterputten⁹.

Aardewerk werd met de hand gevormd of met de draaischijf, die door de Romeinen ook in Halder werd geïntroduceerd.

Voor het bakken van aardewerk en het verwarmen van de huizen e.d., was veel hout nodig, dat moest worden gehakt en gesprokkeld.

Een wasje doen was een beproeving voor de kleding en voor de wasser zelf. Stevige materialen als ongeverfd linnen werden geslagen met een stok om het vuil los te maken en in een teil of een rivier (Esschestroom of Dommel) met koud water gewassen. Tere stoffen als wol kregen een zachtere behandeling, maar als ze geverfd waren, verbleekten ze onherroepelijk. Kleding werd daarom zo min mogelijk gewassen.

Bevolkingsgroei

En de vrouwen hadden – vaak alleen – de zorg voor de kinderen. Veel mannen van huis en sappelen om te overleven. Onder deze omstandigheden, zou je een lagere bevolkingsgroei verwachten, maar dat was niet het geval. In de Romeinse legerkampen woonden ook vrouwen, maar het lijkt er niet op dat de Bataafse vrouwen massaal een partner zochten onder de legionairs en hulptroepen.

Blijkbaar trouwde men voordat de mannen weggingen of trouwden Bataafse vrouwen met teruggekeerde veteranen. Dit beeld wordt bevestigd¹⁰. De meeste vrouwen trouwden met iemand uit hun eigen omgeving, maar ook huwelijk met Romeinse legionairs of hulptroepen kwam geregeld voor. Vooral langs de limes, waar – in tegenstelling tot Halder en Ruimel – soldaten en de lokale bevolking dagelijks contact met elkaar hadden.

Vrouwen kookten op een open vuur

In de 1e eeuw voor Christus zien we¹¹ ten gevolge van de terreurcampagnes van Ceasar overal een aanzienlijke terugval in bewoning, gevolgd door een opmerkelijke herbevolking (Bataven) of kolonisatie.

Louis Swinkels in zijn artikel De Bataven in het blad Tweestromenland: berekeningen van de totale omvang van de Bataafse bevolking komen in de eerste eeuw na Christus uit op ca. 40.000 personen.

Coen van Galen geeft aan, dat de bevolking in de eerste en tweede eeuw flink kon groeien.

Door dat veel mannen langdurig van huis waren, werden er minder kinderen geboren. Maar er stierven er ook minder: de Romeinen hadden een einde gemaakt aan de gewelddadige conflicten tussen Germaanse stammen.

De Pax Romana (Latijn voor Romeinse vrede) is een periode in de Romeinse geschiedenis die ongeveer 200 jaar duurde en wordt gezien als een 'gouden eeuw' van toenemend en aanhoudend Romeins imperialisme, relatieve vrede en orde, welvarende stabiliteit, hegemonie en regionale expansie.

Kwam die welvaart ook ten goede aan de Halderse en Ruimelse Bataven? Dat is waarschijnlijk. Verbetering van productietechnieken (romanisering), levering van agrarisch surplus, handel, soldijinkomsten/geldcirculatie zullen hebben kunnen leiden tot verbetering van de welvaart, ook in Halder en Ruimel.

Bovendien groeiden de kinderen op in gezinnen waar iets meer voor hen overbleef, enerzijds omdat de wel-

vaart dus toenam en anderzijds omdat hun moeders – zeker onder moeilijke omstandigheden – minder hechten aan zaken, zoals statussymbolen.

Gezonde kinderen worden groot en daardoor kon de bevolking sterk groeien in de eerste en tweede eeuw na Christus.

Tot slot

Zonder de pretentie volledig te zijn, biedt dit artikel een impressie van de meest voor de hand liggende taken van de vrouwen in Romeins Halder en Ruimel. Hopelijk is hiermee aan deze vrouwen enige genoegdoening gedaan. Samen met de ouderen en kinderen moesten zij de nederzettingen Halder en Ruimel draaiende houden tijdens de langdurige afwezigheid van zoveel mannen.

Bronnen

1. 2019. Ria Berkvens (regioarcheoloog Zuidoost Brabant) in haar column Vrouwen naar de archeologische top. (www.romeinen.nl)
2. 2007. Nico Roymans. Een Bataafse gemeenschap in de wereld van het Romeinse rijk. Opgravingen te Tiel-Passewaaij.
3. 2024. Louis Swinkels, artikel De Bataven in het blad Tweestromenland
4. 2011. Martijn Bink, artikel Halder, hart van Romeins Brabant? 50 jaar archeologie in Halder.
5. In 1962 werden nabij Halder ca. 5.000 Romeinse munten gevonden daterend uit de periode 250 – 275 n. Chr.
6. 2007. Nico Roymans. Een Bataafse gemeenschap in de wereld van het Romeinse rijk. Opgravingen te Tiel-Passewaaij.
7. Bij Velsen, op de zuidoever van het Oer-IJ, bouwden de Romeinen in 14-16 n. Chr., hun meest noordelijke versterking van het havenfort Castellum Flevum. (www.noviomagus.info)
8. 2019. De pottenbaksters van Velsen (Oneindig Noord-Holland).
9. In Halder zijn een zevental waterputten gevonden, verwezen wordt naar artikelen op de website [www.romeins-halder](http://www.romeins-halder.nl), zoals Een nederzetting uit de Romeinse tijd te Halder door Br. C. Vencken en Waterputten uit de Romeinse tijd te Halder en elders door W.H.Th Knippenberg.
10. 2019. Stefan Penders PhD-kandidaat aan de universiteit Leiden in zijn artikel: Waar zijn de vrouwen? (www.romeinen.nl)
11. 2023. Nico Roymans in zijn publicatie Over een donkere kant van het Romeinse rijk.

Wol spinnende vrouw

Waar in Gestel kun je deze beeldjes zien?

Dat was de vraag die we in Den Heertgang van maart 2025 stelden. We ontvingen één goed antwoord, van Jan van den Broek. De beeldjes zijn ingemetseld aan de buitenkant van de oude toren op het Petrus Dondersplein.

In 2011 begon in opdracht van het gemeentebestuur een grondige restauratie van de toren.

In september 2012 werd het werk voltooid met het terugplaatsen van de windvaan op de top.

Hoofdaannemer was de Koninklijke Woudenberg uit Ameide.

Het natuursteenwerk werd verricht door Steenhouwerij Zederik (sinds

2016 Meesters In geheten) uit Tienhoven.

Dat bedrijf heeft ook de beide gestileerde afbeeldingen van de aartsengel Michaël geleverd; dat zijn nieuwe beeldjes, die tijdens deze restauratie zijn aangebracht. Afgaande op het steenhouwersmerkteken AB zijn ze beide door één steenhouwer gemaakt.

NIEUWE VRAAG: Kent u deze communicanten?

Deze foto kwamen we tegen bij het ordenen van het archief van de heemkundevereniging. Een groep kinderen in de Michaëlkerk. Op de achtergrond staat Stef Thomas, die onderwijzer was op basisschool de Beekhof. Wij denken, dat de kinderen hun eerste communie gaan doen of net gedaan hebben en dat de foto in de 80-er jaren van de vorige eeuw gemaakt is.

Stuur uw antwoord naar de redactie

van Den Heertgang, p/a
Ruwenbergstraat 38,
5271 AG Sint-Michielsgestel
of naar het e-mailadres:
redactie@deheerlijkheidherlaar.nl

Van de bestuurstafel

Beste leden,

Na een heerlijk warm voorjaar zijn we op weg naar een hopelijk even aangename zomer, meestal de tijd waarin onze activiteiten op een iets lager pitje staan. Alhoewel, de komende maanden kunnen toch best interessant worden.

Huisvesting

U hebt allemaal de discussie rondom de Beekvlietboerderij kunnen volgen, de plaats waar wij in 2019/2020 op verzoek van de gemeente onze succesvolle expositie **'Gegijzeld maar niet verslagen'** hebben gerealiseerd.

Aanvankelijk een expositie voor drie maanden in het kader van de 75e verjaardag van de bevrijding van ons dorp, maar al snel prominent op de kaart komen staan als een blijvende herinnering aan een donkere periode in onze vaderlandse geschiedenis: de gijzeling van bijna 1.300 Nederlandse mannen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Zoals u weet wil de Stichting Gijzelaarskampen Sint-Michielsgestel onze expositie een permanente plaats geven in de Beekvlietboerderij, terwijl onze heemkundevereniging 'De Heerlijkheid Herlaar' in de boerderij haar heemhuis wil realiseren. Over de bruikleen van de expositie en het gezamenlijke gebruik van de boerderij hebben we goede afspraken kunnen maken. Ook de raadsuitspraak over de verkoop van de boerderij is duidelijk. De bal ligt nu bij het college van B&W.

Lezing

Op maandag 28 april hield Joël Cahen als één van de laatste activiteiten in het kader van '80 Jaar Bevrijding' een lezing in de Beekvlietboerderij over het thema **'Vrede en Vrijheid'**.

U kunt de volledige tekst van het verhaal van Joël lezen op onze **website www.deheerlijkheidherlaar.nl**.

Beleefdag

Op 24 mei jl. presenteerde onze vereniging zich tijdens de door BPD, Kentalis en de Gestelse ondernemers georganiseerde Beleefdag, het officiële afscheid van het hoofdgebouw van het voormalige Instituut voor Doven.

Met een foto-expositie en veel archiefmateriaal kregen de bezoekers een goede indruk van de lange en indrukwekkende geschiedenis van het instituut.

Heeft u ideeën voor de Open-Monumentendag

Op **zaterdag 13 en zondag 14 september a.s.** is het weer Open Monumentendag. Het thema dit jaar is **'Erfgoed en Architectuur, gebouw(d) om te blijven'**.

Onze vereniging is inmiddels bezig met de voorbereidingen voor **zondag 14 september**. Mocht u nog goede suggesties hebben voor interessante locaties in ons dorp die goed bij dit thema passen, laat het ons dan weten, dan kijken we of we ze in het programma kunnen opnemen.

Rest ons nog u een fijne zomer toe te wensen.

Bestuur vereniging

voorzitter, *functie vacant*

- John Barendregt, secretaris

telefoon 06-53 49 13 28

- Toon van den Berg, penningmeester

telefoon 06-55 10 04 87

- Jan Spit, lid

telefoon 073- 551 48 28

- Robert van Erp

telefoon 06-51 41 92 72

Postadres

De Kemphaan 12

5271 LJ Sint-Michielsgestel

Website

www.deheerlijkheidherlaar.nl

E-mail

info@deheerlijkheidherlaar.nl

Bankrelatie

Rabobank Sint-Michielsgestel

IBAN NL54RABO0133.698.742

Contributie per jaar

Heemkundevereniging:

€ 20,- voor leden

€ 12,50 voor gezinsleden

€ 7,50 voor aspirant-leden

€ 27,50 voor donateurs en
begunstigers

€ 30,- voor leden die Den Heertgang
per post ontvangen

Heemhuis

in de Beekvlietboerderij,

Seminarielaan Sint-Michielsgestel

Geopend: op afspraak,

tel: 06-51 41 92 72

Redactie Den Heertgang

- Ruud van Aart

- Sjef van Hulten

- Peter van den Brand

- Hans van de Ven

- Thijs Braam

Redactieadres: Ruwenbergstraat 38

5271 AG Sint-Michielsgestel

redactie@deheerlijkheidherlaar.nl

Drukwerk ReproXL, Sint-Michielsgestel

Grafische vormgeving Jan Veenman

Niet vergeten...

**Leden van de heemkunde-
vereniging kunnen zich nog
aanmelden voor de laatste
twee vertellingen over
Sint-Michielsgestel**

Op **16 september** vertelt Thijs Braam over
de groei van Gestel van 1200 na Chr. tot nu.

Op **23 september 2025** kunt u luisteren naar
Jan Veenman als hij het heeft over de ont-
wikkeling van het centrum van Gestel.

Beide avonden zijn gratis in de Beekvliet-
boerderij, **van 19.30 uur tot 21.00 uur.**

Inschrijven kan via e-mail:
vertellingen@deheerlijkheidherlaar.nl

... nu doen!

Heemkundevereniging
de Heerlijkheid
Herlaar